

ERNST CASSIRER

JĘZYK I MIT

PRZYCZYNEK DO ZAGADNIENIA IMION BOGÓW

Wstęp, przekład i opracowanie

PRZEMYSŁAW PARSZUTOWICZ

Kęty 2021
WYDAWNICTWO
MAREK DEREWIECKI

Tytuł oryginału:

Sprache und Mythos. Ein Beitrag zum Problem der Götternamen (1925)

© 2021 for the Polish translation by Przemysław Parszutowicz

© 2021 for the Polish edition by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Wydanie pierwsze

Recenzenci: dr hab. Danilo Facca

dr hab. Piotr Grochowski

Przekład, wstęp i opracowanie: Przemysław Parszutowicz

Redakcja naukowa: Przemysław Parszutowicz i Tomasz Sikora

Korekta: Łukasz Front

Skład tekstu: Łukasz Derewiecki

Druk i oprawa: Drukarnia Totem

ul. Jacewska 89

88-100 Inowrocław

Publikacja przygotowana przy wsparciu finansowym Wydziału Zarządzania i Ekonomii
Politechniki Gdańskiej

Publikacja przygotowana przy wsparciu Fundacji Lanckorońskich

ISBN 978-83-66941-04-5

WYDAWNICTWO MAREK DEREWIECKI

ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty

tel./fax (33) 8454149, 603931607

e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl

Księgarnia: www.derewiecki.pl

Dystrybucja: tel. 502637305

SPIS TREŚCI

Przemysław Parszutowicz – O imionach bogów	5
--	---

JĘZYK I MIT. PRZYSZYNEK DO ZAGADNIENIA IMION BOGÓW

[Rozdział] 1	21
[Rozdział] 2	34
[Rozdział] 3	40
[Rozdział] 4	58
[Rozdział] 5	72
[Rozdział] 6	89
Indeks osób	102

PRZEMYSŁAW PARSZUTOWICZ

O IMIONACH BOGÓW

Rozprawa Ernsta Cassirera (1874–1945) *Język i mit. Przyczynek do zagadnienia imion bogów* pochodzi z najważniejszego bodaj okresu jego twórczości – okresu współpracy z Biblioteką Warburga – i mimo niewielkich rozmiarów jest w dużej mierze reprezentatywna, tak gdy idzie o wykorzystywaną przez niego metodę, jak i o główny obszar jego zainteresowań badawczych. Ten urodzony we Wrocławiu niemiecki filozof żydowskiego pochodzenia zaliczany jest do nurtu neokantyzmu i uważany za przedstawiciela tzw. szkoły marburskiej. Wykształcony przez Hermanna Cohena i Paula Natorpa podejmował, zgodnie z rozwijaną w niewielkim heskim Marburgu metodą, badania nad logicznymi podstawami głównie nauk ścisłych¹. Sytuacja przełomu wieków, charakteryzująca się dynamicznym rozwojem nauki i techniki, prowokowała pytania o metodologiczny status poznania naukowego. Drogowskazem miała być tutaj filozofia Kanta, przedstawiona w jego *Krytyce czystego rozumu*, w której taka analiza metodologiczna została przeprowadzona w odniesieniu do klasycznego przyrodoznawstwa galileuszowsko-newtonowskiego. Wspomniani filozofowie podjęli się zadania adaptacji metody, którą posługiwał się Kant, metody transcendentalnej, do nowej postaci nauk, dla których, inaczej niż dla niego, przestrzeń nie była jedynie trójwymiarowa, przyczynowość nie tylko jednoznacznie determinująca, a mechanika przyrody nie tylko lokalna. Starali się zrekonstruować funkcje poznania pozwalające na budowę spójnego systemu naukowej rzeczywistości. Kantowska krytyka rozumu przyjęła tu postać krytyki poznania naukowego².

¹ Por. np. E. Cassirer, *Substancja i funkcja. Badania nad podstawowymi problemami krytyki poznania*, przeł. P. Parszutowicz, Kęty 2008.

² Na temat szkoły marburskiej zob. np. W. Tatarkiewicz, *Szkoła marburska i jej idealizm*, red. P. Parszutowicz, Kęty 2010.

Cassirer dość szybko zdał sobie sprawę z relatywnie wąskiego horyzontu badań podejmowanych w szkole marburskiej. Wciąż pozostając przy samej idei, rozszerzył ten horyzont na całość kultury – a zatem podjął się poszukiwania mechanizmów kształtowania się świata ludzkiego ducha, którego tylko jedną z „prowincji” był świat matematycznego przyrodoznawstwa. Według niego do tej prowincji powinno się dołączyć inne, które także należą do obszaru ludzkiego poznania. Być może sfery te nie są rządzone przez równie „ściśle” prawa, jednak dysponują, mówiąc językiem Kanta, własnymi „warunkami możliwości” budowy przedmiotów i pojęć. Osobnymi zasadami kieruje się bowiem świat języka, osobnymi świat sztuki, osobnymi świat historii, osobnymi natomiast świat religii czy mitu. Każdy z nich dysponuje własnymi sposobami tworzenia s y m b o l i, które stanowią o jego odrębności i autonomii. Mimo to wyrastają z jednego rdzenia, który warunkuje samo nadawanie formy. Każda z takich dziedzin kultury jest zatem f o r m ą s y m b o l i c z n ą. Tutaj Kantowski projekt „krytyki rozumu” i później marburski projekt „krytyki poznania” przerodziły się w projekt „k r y t y k i k u l t u r y” – j e j m o r f o l o g i i.

Cassirer problemem symbolu i poznania symbolicznego zajmował się w wielu swoich pracach. Wszystkie – mimo iż dotyczą bardzo różnorodnych tematów – są niejako przesiąknięte duchem metody, która wywodzi się jeszcze od Kanta i neokantystów marburskich. Publikował na temat teorii względności, poezji Hölderlina i Goethego, Platona i jego teorii idei, na temat filozofii Renesansu, Oświecenia, na temat teorii pojęć, lingwistyki, filozofii polityki, fizyki kwantowej, Kanta, Leibniza, Kartezjusza, Hegla, Mikołaja z Kuzy, a w każdej z tych prac szukał albo prekursorów myśli krytycznej (transcendentalnej) i symbolizmu, albo przykładów na potwierdzenie jej potencjału wyjaśniającego.

W latach dwudziestych XX wieku Cassirer opublikował trzy główne tomy³ swojego najważniejszego dzieła – *Filozofii form symbolicznych* (*Philosophie der symbolischen Formen*), w którym przedstawił założenia swojej teorii, wykorzystując bogaty materiał empiryczny. Pierwszy tom, wydany

³ Za tom czwarty uznawany jest niekiedy zbiór ineditów, który zawiera fragmenty niewłączone do trzeciego tomu bądź przygotowywane na potrzeby planowanego tomu czwartego. Nigdy jednak nie powstała spójna książka. Por. E. Cassirer, *Zur Metaphysik der symbolischen Formen*, red. J.M. Krois, w: E. Cassirer, *Nachgelassene Manuskripte und Texte*, t. 1, Hamburg 1995.

w 1923 roku, poświęcony jest fenomenologii formy języka⁴, jako tej funkcji świadomości, która polega na p r z e d s t a w i a n i u rzeczywistości. Na przykładzie materiałów historycznych i etnograficznych Cassirer rekonstruuje w nim proces rozwoju pojęć, pokazując zasadniczą pod tym względem zbieżność kultur, okresów historycznych czy nawet stadiów rozwojowych jednostki. Zbieżność ta – co jest główną ideą teorii form symbolicznych – nie jest jednak jedynie f a k t y c z n a, lecz t r a n s c e n d e n t a l n a: nie odnosi się bowiem do podobieństwa procesów, lecz do wspólnych logicznych warunków ich możliwości. Tom drugi, wydany w 1925 roku, poświęcony jest podobnej analizie myślenia mitycznego i religijnego⁵. Tutaj nie mamy jednak do czynienia z badaniem warunków przedstawiania rzeczywistości, lecz warunków jej bezpośredniego w y r a ż a n i a, czyli ekspresyjnej funkcji świadomości. Trzeci tom, zatytułowany *Phänomenologie der Erkenntnis* (1929), ma za zadanie przedstawienie procesu prowadzącego od konkretnej, przeżywanej sfery czystej ekspresji ujętej w myśleniu mitycznym, przez przedstawieniową sferę języka, do ukształtowania się c z y s t o z n a c z e n i o w e j sfery pojęć naukowych. W miejsce ekspresji, naśladownictwa i językowych analogii pojawia się czysty związek symboli, odsyłających do siebie nawzajem.

Te trzy funkcje świadomości: wyrażania, przedstawiania i czystego znaczenia stanowią trzy wymiary przestrzeni poznania i rozumienia rzeczywistości. Każda z form symbolicznych ma dokładnie określone miejsce w tej przestrzeni, zależne od stopnia udziału w niej poszczególnych funkcji. Trzy podstawowe: m i t, j ę z y k i n a u k a są w pewnym sensie najczystsze, ponieważ – przynajmniej idealnie – definiowane są przez każdą z nich z osobna⁶.

⁴ Wyd. pol.: *Filozofia form symbolicznych*, cz. 1: *Język*, przeł. P. Parszutowicz, Kęty 2018.

⁵ Wyd. pol.: *Filozofia form symbolicznych*, cz. 2: *Myślenie mityczne*, przeł. A. Karalus i P. Parszutowicz, Kęty 2020.

⁶ Więcej na temat Cassirera i jego dokonań można przeczytać np. w: T. Cassirer, *Mein Leben mit Ernst Cassirer*, Hildesheim 1981; D. Gawronsky, *Cassirer. His Life and His Work*, w: *The Philosophy of Ernst Cassirer*, red. P.A. Schilpp, Illinois 1973; H. Paetzold, *Ernst Cassirer. Von Marburg nach New York. Eine philosophische Biographie*, Darmstadt 1995; R. Becker, *Ernst Cassirer i ugruntowanie filozofii kultury jako filozofii form symbolicznych*, w: E. Cassirer, *Filozofia form symbolicznych*, cz. 1: *Język*, wyd. cyt., s. 5–27; a także: P. Parszutowicz, *Fenomenologia form symbolicznych*, Warszawa 2013.

Cassirer w różnych obszarach i na różnych poziomach teoretycznych poszukiwał potwierdzenia logicznej spójności systemu form symbolicznych. System ten ma bowiem obejmować całe możliwe spektrum kombinacji funkcji wyrażania, przedstawiania i czystego znaczenia, a co za tym idzie, tak różnorodne sposoby tworzenia symboli jak historia, mit, sztuka, ekonomia czy technika⁷. Potwierdzenie to znalazł, między innymi, w tezie o zasadniczej zgodności istoty bóstwa z jego imieniem, w której wyraża się relacja między formą mitu i formą języka. Takiej tezy dostarczyło mu najważniejsze dzieło niemieckiego religioznawcy i filologa – Hermanna Usenera.

*

W 1896 roku ukazała się książka Hermanna Usenera (1834–1905) pt. *Götternamen. Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung*⁸, która stanowi główny punkt odniesienia dla niniejszej rozprawy Cassirera. Usener istotnie oddziałal na ówczesne badania filologiczno-historyczne. Zaproponowana przez niego metoda porównawczych badań wierzeń, której wzorcowe wykorzystanie stanowi właśnie jego praca *Götternamen*, dała nową perspektywę badań nad religią starożytnej Grecji, ukazując niedostrzegane wcześniej ciekawe wątki i wprowadzając nowe narzędzia pojęciowe oraz klasyfikacyjne. Usener wykorzystywał różnorodny materiał etnograficzny i historyczny: objął badaniem całe spektrum świata religijnego Greków – zarówno świadectwa dotyczące „oficjalnej” kultury religijnej, obiektów kultu, obrzędów czy architektury sakralnej, jak i te dotyczące kultury ludowej, która dotąd najczęściej pozostawała poza kręgiem zainteresowań uczonych.

Badacz ten był jednym z uczniów Johanna Winckelmana, niemieckiego historyka sztuki i archeologa, autora bardzo wpływowej

⁷ Z samej zasady teorii form symbolicznych wynika, że takich modalności rozumienia może być i jest nieskończenie wiele. Cassirer w swym głównym dziele wymienia i analizuje trzy, w późnym *Eseju o człowieku* (wyd. pol.: *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, przeł. A. Staniewska, Warszawa 1971) – sześć, ale w innych pracach wspomina ich więcej.

⁸ H. Usener, *Götternamen. Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung*, Bonn 1896.

pracy *Geschichte der Kunst des Alterthums* (1764). Sam z kolei wykształcił wielu uczonych światowego formatu, którzy zazwyczaj kontynuowali jego dzieło. Lista jest imponująca. Był nauczycielem m.in: filologa i historyka religii Albrechta Dietricha; teologa i historyka Kościoła Hansa Lietzmana; filologa i badacza religii starożytnej Grecji oraz gnostycyzmu Richarda Reitzensteina; Fryderyka Nietzschego – filologa klasycznego i jednego z najślawniejszych niemieckich filozofów; Ulricha von Wilamowitza-Moellendorffa – filologa klasycznego i zagorzałego krytyka filologicznych dokonań Nietzschego; Hermanna Delsa – filologa i historyka znanego najbardziej z wydania, wraz z Waltherem Krausem, zbioru fragmentów prac presokratyków; Paula Natorpa – jednego z przywódców neokantowskiej szkoły marburskiej; a także Aby'ego Warburga – wybitnego historyka sztuki i badacza Renesansu.

Dwaj ostatni byli wyjątkowo ważni dla rozwoju naukowej kariery autora niniejszej książki. Pierwszy z nich – Paul Natorp – był jego bezpośrednim nauczycielem i pod jego kierunkiem Cassirer napisał swą rozprawę doktorską. To on w dużej mierze rozbudził u niego zainteresowanie „logicznymi podstawami nauk ścisłych” i to on pokazał mu interpretacyjny potencjał metody transcendentalnej, także gdy idzie o analizę tekstów starożytnych (sam był autorem oryginalnej, choć kontrowersyjnej wykładni Platońskiej teorii idei). Drugi, Aby Warburg, był twórcą – wraz z m.in. Erwinem Panofskim, Fritzem Saxlem, Raymondem Klibansem i właśnie Cassirerem – tzw. szkoły hamburskiej, znanej ze swych gruntownych, niejednokrotnie przełomowych badań nad sztuką i kulturą umysłową epoki Odrodzenia. Był także założycielem, fundatorem, a także twórcą niezwykłego układu słynnej Biblioteki swojego imienia (Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg)⁹, w której powstała niniejsza rozprawa Ernsta Cassirera. Można powiedzieć, że pierwszy z nich dał Cassirerowi zręby jego

⁹ Dziś Biblioteka ta mieści się w Londynie, dokąd, przekształcona w Instytut, została przeniesiona z Hamburga w roku 1929. Instytut Warburga jest dzisiaj częścią University of London. Na temat jej układu, w którym Cassirer znalazł niejako model filozofii form symbolicznych, zob. m.in. J. Habermas, *Wyzwalająca moc symbolicznego formowania. Humanistyczne dziedzictwo Ernsta Cassirera i Biblioteka Warburga*, w: tenże, *Od wrażenia myślowego do symbolicznego wyrazu*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa 2004.

intelektualnej formacji¹⁰, drugi zaś „nieporównywalne bogactwo materiału z dziedziny badań nad mitem i ogólnej historii religii”¹¹.

*

Przedstawiona w rozprawie Usenera koncepcja imion bogów, oparta na wprowadzonym przez niego podziale na „bogów chwili” (*Augenblicksgötter*)¹² i „bogów specjalnych” (*Sondergötter*)¹³, niewątpliwie stanowi ważny wkład do badań dotyczących genezy religii i mechanizmów myślenia mitycznego. Wykorzystując metodę zaczerpniętą z filologii i posiłkując się przykładami „bogów funkcjonalnych” (*indigitamenta*) przywoływanych z imienia w starożytnych rytuałach rzymskich, a także bogów obecnych w religii Litwy, jej autor pokazał trzy stadia rozwoju pojęcia bóstwa. W pierwszym z nich bóstwa mają charakter bogów chwili, objawiających się w wyniku jakiegoś przelotnego doświadczenia, spotkania z czymś niezwykłym, co wzbudza strach bądź fascynację, z czymś, co wiąże się z silnym uczuciem. Znikają jednak, gdy tylko takie uczucie ustąpi. Takiego boga może powołać do życia napotkane w lesie groźne zwierzę, gwałtowne zjawisko naturalne, jak burza, silny wiatr, pożar bądź powódź, ale także drzewo, które w nagłej potrzebie udzieliło schronienia, bądź źródło, które ugasiło palące pragnienie. Następnie, w miarę powtarzania się takich przeżyć, bóstwa te zyskują pewną ciągłość, opartą na potrzebie stałości i pewności przeżywanego świata; stają się funkcjonalnymi władzami nad całą klasą zjawisk lub czynności. Usener nazywa je „bogami specjalnymi”. Ci sprawują pieczę nad codziennymi zajęciami, najczęściej mającymi na celu zapewnienie bezpieczeństwa i zaspokojenie najważniejszych życiowych potrzeb: nad zbiorami, polowaniem, gotowaniem czy budową domu. W kolejnej fazie bogowie skupiają w sobie wiele z tych funkcji, co przejawia się w liczbie ich imion, wielości apelatywów, za pomocą których mogą być przyzywani – w zależności od liczby i charakteru obszarów, w jakich mają

¹⁰ Tom *Filozofii form symbolicznych* dotyczący myślenia mitycznego Cassirer poświęcił pamięci Paula Natorpa.

¹¹ E. Cassirer, *Filozofia form symbolicznych*, cz. 2: *Myślenie mityczne*, wyd. cyt., s. 29.

¹² H. Usener, *Götternamen*, wyd. cyt., s. 279 i nast.

¹³ Tamże, s. 122 i nast.